

ks. Krzysztof Kościelniak
Uniwersytet Jagielloński

Męczeństwo – chrześcijańska wyłączność?

Mówiąc o męczeństwie w kręgu tzw. cywilizacji zachodniej, zazwyczaj mamy na myśli wąskie i swoiście chrześcijańskie rozumienie tego pojęcia, czyli męczeństwo za wiarę. Bardziej szczegółowo oznacza to dobrowolne i heroiczne przyjęcie śmierci zadanej z nienawiści do prawdy chrześcijańskiej, w celu dania świadectwa, czyli wykazania postawy wierności w stosunku do prawdy objawionej lub prawa Bożego. W tak definiowanym pojęciu „męczeństwa” zawarte są więc trzy elementy: świadectwo, śmierć i heroizm. Wszystko to spina klamrą przykazanie miłości do nieprzyjaciół¹. Wyzbywając się wszelkiej nienawiści do oprawców, męczennik zyskuje przez śmierć przebaczenie grzechów: „ὄλον τὸ κατὰκριμα λύσας τῆς ἀμαρτίας”².

Czy wspomniane wyżej elementy chrześcijańskiej idei męczeństwa rzeczywiście są oryginalne tylko dla wyznawców Chrystusa i niepowtarzalne w innych systemach religijnych? Niniejszy tekst ma dostarczyć materiału

¹ Na temat wczesnej chrześcijańskiej idei męczeństwa zob. W. C. Weinrich, *Death and Martyrdom: An Important Aspect of Early Christian Eschatology*, „Concordia Theological Quarterly”, 2002, vol. 66, nr 4, s. 327–338; G. W. Bowersock, *Martyrdom & Rome*, Cambridge 1995, s. 10–85; E. Ferguson, *Early Christian Martyrdom and Civil Disobedience*, „Journal of Early Christian Studies”, 1993, vol. 1, nr 1, s. 73–83; W. H. C. Frend, *Martyrdom and Persecution: A Study of a Conflict from the Macbees to Donatus*, Oxford 1965, s. 22–54; P. Middleton, *Radical Martyrdom and Cosmic Conflict in Early Christianity*, London 2006; F. M. Young, *The use of sacrificial ideas in Greek Christian writers from the New Testament to John Chrysostom*, Cambridge 1979; A. Kubiś, *La théologie du martyre au vingtième siècle*, Roma 1968.

² Grégoire de Nazianze *Discours* 38–41, [w:] *Sources Chrétiennes*, t. 358, Paris 1990, 424B, 25.

faktograficznego z zakresu świata religii do udzielenia odpowiedzi, na ile zachodnie kryteria męczeństwa są spotykane w religiach niechrześcijańskich³.

Podjmując temat męczeństwa w niechrześcijańskich systemach wierzeń, należy podkreślić, że zajmować się będziemy fenomenem męki z punktu widzenia zwycięstwa męczennika postrzeganego przez pryzmat wiary. Ponadto metodologia domaga się dostrzegania różnicy pomiędzy męczennikiem a męczeństwem. Męczennikiem określa się konkretną osobę, jej dzieje, uczucia, zdarzenia. Męczeństwo zaś stanowi ideę, którą tworzy ludzki umysł. Właśnie idea męczeństwa będzie przedmiotem naszych komparatystycznych badań, idea inspirująca męczenników. Chodzi o koncepcję męczeństwa, która w poszczególnych systemach poddaje krytycznemu osądowi ocenę śmierci pewnej grupy osób, a więc uznaje lub neguje fakt ich męczeństwa.

Męczeństwo w religiach kosmocentrycznych

Ze względu na fakt, że męczeństwo może przyjmować różne wymiary i różne aspekty symboliczne, w zależności od systemów religijnych, warto omówić tę ideę systematycznie, zgodnie z najbardziej podstawowym podziałem religii na systemy kosmocentryczne i teocentryczne⁴.

Niniejsza prezentacja rozpoczyna się od tzw. systemów kosmocentrycznych, czyli religii, w których nie występuje wyraźna koncepcja Boga osobowego, a nieosobowy Absolut uwikłany jest w materię. W religiach tych człowiek o własnych siłach zdobywa zbawienie, a raczej wyzwolenie z doczesnej, ograniczonej i negatywnej kondycji⁵.

³ Już na wstępie warto odnotować, że *Sitz im Leben* chrześcijaństwa wniosło wiele do krystalizacji wyżej wymienionych idei. Por. H. R. Seeliger, *Palai martyres: Die Drei Jünglinge im Feuerofen als Typos in der spätantiken Kunst, Liturgie und patristischen Literatur*, [w:] *Liturgie und Dichtung: Ein interdisziplinäres Kompendium*, red. H. Becker, R. Kaczynski, St. Ottilien 1983, s. 308–309; D. Sicard, *La liturgie de la mort dans l'Église latine des origines à la Réforme carolingienne*, „Liturgiewissenschaftliche Quellen und Forschungen”, 1978, t. 63, s. 355–361; F. S. Paxton, *Christianizing Death: The Creation of a Ritual Process in Early Medieval Europe*, Ithaca 1991, s. 117–120.

⁴ Posługuję się tym podstawowym podziałem religii, który implikuje obraz teologii i antropologii. Na ten temat zob. szerzej: P. Kosłowski, *The Concept of God, the Origin of the World, and the Image of the Human in the World Religions*, Dordrecht 2001.

⁵ Por. G. Jantzen, *God's World, God's Body*, Philadelphia 1984.

Męczeństwo w buddyźmie

Buddyzm zasadniczo nie posiada ekwiwalentów męczeństwa w zachodnim rozumieniu. Wynika to po prostu z relatywizmu wyznawców tej religii, który trafnie wyraził wietnamski mnich Thích Nhất Hạnh (ur. 1926): „Nie podchodź bałwochwalczo do żadnej doktryny, teorii ani ideologii, nawet buddyjskiej; nie czuj się nimi związany. Każdy system myślowy to jedynie drogowskaz, a nie prawda absolutna”⁶. Choć z punktu widzenia dogmatycznego męczeństwo nie jest kategorią filozofii i teologii buddyjskiej, to jednak pewnych jego aspektów można dopatrywać się w idei bodhisattwy, tzn. „oświeconej istoty” (w tekstach sanskryckich बोधिसत्त्व *bodhisattva*)⁷. Bodhisattwa jest istotą oddaną poszukiwaniu wiedzy doskonałej, której poznanie równa się osiągnięciu stanu buddy. W hinajanie istota taka ślubuje zostać buddą i oddaje się różnorodnym praktykom. Wraz z rozwojem buddyźmu, w nurcie mahajany dochodzi do tego jeden warunek o kapitalnym dla naszego tematu znaczeniu: jest to ślub całkowitego, absolutnego poświęcenia siebie dla dobra wszystkich pozostałych istot. Bodhisattwa zatem, mogąc (teoretycznie) w każdej chwili dostąpić nirwany, odkłada to w nieskończoność, by najpierw doprowadzić do tego stanu wszystkie istoty. W tym wielkim poświęceniu można dopatrywać się cierpienia na rzecz idei. Jest to w zasadzie bezinteresowna, filantropijna ofiara ze siebie⁸.

W nurcie mahajany takich bodhisattwów mogło być jednocześnie nieskończenie wielu. Mogli oni pomagać innym istotom przez przekazywanie

⁶ Por. *Buddyjskie idealy*, [w:] <http://www.fizyka.umk.pl/publications/kmk/95-Bud-Idealy.pdf> (16.11.2011).

⁷ W świecie buddyźmu posiada on wiele odpowiedników. W tekstach palijskich występuje jako बोधिसत्त्व *bodhisatta*, w chińskich 菩薩, 菩薩 *púsà*, w japońskich 菩薩 *bosatsu*, w koreańskich 보살 *bosal*, w tybetańskich བྱེད་པུ་མ་ལ་ལོ་སྤྱོད་པའི་འཕྲུལ་པ་ byang chub sems dpa, w tajskich โพธิสัตว์ *phothisat*, w wietnamskim Bồ Tát.

⁸ Por. T. D. Leighton, *Faces of Compassion. Clasic Bodhisattva and their Modern Expression*, Somerville 2003, s. 25–44, 167–210; A. L. Basham, *The Evolution of the Concept of the Bodhisattva*, [w:] *The Bodhisattva Doctrine in Buddhism*, red. L. S. Kawamura, Waterloo 1981, s. 19–60; *The Bodhisattva Concept: Study of the Chinese Buddhist Canon*, [w:] tamże, s. 153–164; พระโพธิสัตว์กัมมพิษอรหันต์, [w:] <http://soraj.wordpress.com/2008/07/25> (7 XI 2011); J. Blafeld, *Bodhisattva of Compassion: The Mystical Tradition of Kuan Yin*. Boulder, Shambhala 1977; 菩薩, 梵文 *Bodhisattva*, [w:] <http://www.greatchinese.com/buddha/bodhisattvas.htm> (7.11.2011); S. Jeffrey, *The Bodhisattva Ideal in Theravāda Buddhist Theory and Practice: A Reevaluation of the Bodhisattva-Srāvaka Opposition*, [w:] „Philosophy East and West”, 1997, vol. 47, nr 3, s. 399–415; D. S. Lopez, *Sanctification on the Bodhisattva Path*, [w:] R. Kieckhefer, G. D. Bond, *Sainthood its Manifestations in World Religion*, Berkeley 1988, s. 172–217.

nagromadzonych zasług, czyli poprzez *parinamana*. *Ugraparipṛcchā Sūtra* stwierdza, że bodhisattwa może zstąpić do wiosek i miast, by kontynuować swą filantropijną działalność⁹. Wszystko to generowało coraz bardziej rozbudowany kult niezliczonych buddów, bodhisattwów i innych bóstw (takich jak królów obrońców prawa itp.)¹⁰. Właśnie dlatego niektórzy współcześni męczennicy buddyjscy uznawani są po prostu za bodhisattwów. Tak było w przypadku wietnamskiego mnicha buddyjskiego Thích Quảng Đức (1897–1963), który 11 czerwca 1963 roku dokonał publicznego samospalenia się w Południowym Wietnamie w proteście przeciw wzrastającym wpływom katolickim. Buddyści uznali go natychmiast za pełnego współczucia bodhisattwę, który obudził wrażliwość wyznawców na naukę Buddy¹¹. W tego rodzaju wypadkach buddyści dopatrują się szczególnego świadectwa. Zostaje zawieszona nawet buddyjska, surowa ocena samobójstwa jako czegoś moralnie błędnego, czegoś, co posiadać będzie negatywne konsekwencje w „karmie”, czyli sprawi negatywne skutki w następnej inkarnacji.

Koncepcja męczeństwa w shintō

Specyficzna idea męczeństwa pojawia się w szintoizmie, tradycyjnej religii Japonii. Szinto (神道 *shintō*, *kami-no michi*), czyli „droga bogów” (神ながらの道 *kannagara-no-michi*) oparte jest na mitologii i politeizmie, przejawia się różnorodnością kultów, bez wspólnego kanonu, organizacji i świętych ksiąg. Rozróżnia się shintō domu cesarskiego – dawne ceremonie z udziałem cesarza (皇室神道 *Kōshitsu-shintō*), shintō ludowe (民俗神道 *minzoku-shintō*), shintō sekciarskie (宗派神道 *shūha-shintō*), czyli ruchy religijne, które pozostając w głównym nurcie, wytworzyły pewne odrębne praktyki, i shintō świątynne – tradycyjne praktyki religijne na terenie świątyni¹². Specyficznym rodzajem shintō był tzw.

⁹ Por. R. A. Ray, *Buddhist Saints in India. A Study in Buddhist Values and Orientation*, Oxford 1994, rozdział pt. *Bodhisattva Saints of the Forest in Mahayana Sutras*, s. 254.

¹⁰ Por. N. Dutta, *Bodhisattva Pratimoksha Sutra (Sanskrit Sutra)*, [w:] „Buddhist Himalaya: A Journal of Nagarjuna Institute of Exact Methods”, 1996, vol. 7, [w:] <http://enlight.lib.ntu.edu.tw/FULLTEXT/JR-BH/bh117539.htm> (7 XI 2011).

¹¹ Por. S. Karnow, *Vietnam: A history*, New York 1997, s. 297; S. Jacobs, *Cold War Mandarin: Ngo Dinh Diem and the Origins of America's War in Vietnam, 1950–1963*, Lanham 2006, s. 148.

¹² Por. L. Fleming, *Excel Studies of Religion*, Glebe 2001, s. 276–277; C. S. Littleton, *Shinto: Origins, Rituals, Festivals, Spirits, Sacred Places*, Oxford 2002; Sokyō Ono, *Shinto – the Kami Way*, Tokyo 1992; M. Yamakage, *The Essence of Shinto, Japan's Spiritual Heart*, Tokyo 2007.

neoszintoizm po tzw. restauracji Meiji (1868–1912 – 明治時代 *Meiji-jidai*) za panowania cesarza Mutsuhito (1852–1912). Shintō stało się podstawą agresywnej i skrajnie szowinistycznej postawy władz i jednym z filarów japońskiego militarystyki aż do klęski Japonii w II wojnie światowej¹³. Szintoizm głosił, iż człowiek wraz z bogami (神 *kami*) uczestniczy w przekształcaniu świata. Bogowie mieli nadać państwu japońskiemu organizację polityczno-społeczną na wzór stosunków panujących w ich świecie, w którym, według wyobrażeń mitologicznych, nie brakuje nawet organów ścigania i armii. Państwo ziemskie stało się więc tworem boskim i nie mogło podlegać krytyce. Przez wieki rozwijano tezę, że cesarz jest w linii prostej potomkiem bogini nieba *Amaterasu-ōmikami* (天照大神, 天照大御神 *Wielki i Święty Duch Świecący na Niebie*). Nauka, iż człowiek wraz z bogami pracuje na rzecz Japonii utwierdzała Japończyków w przekonaniu, że takie cechy, jak pracowitość czy posłuszeństwo, władcy dziedziczą od samych bogów. Zresztą po śmierci każdy miał zostać *kami*¹⁴.

W Japonii shintō od 553 roku konkurowało z buddyzmem mahajany, tworząc z czasem niezwykle ciekawe synkretyczne fenomeny. Co się tyczy badanego przez nas tematu męczeństwa, za pewną – mniej lub bardziej odległą – analogię do tej idei można uznać praktykę *seppuku* (切腹). Tego, stosowanego od 1170 roku rytuału samobójstwa, nazywanego również *harakiri* (腹切り *hara-giri*)¹⁵, dokonywano przez rozplątanie mieczem wnętrza¹⁶. Pierwotnie szintoiści nie byli zainteresowani samobójczą śmiercią, lecz raczej wygodnym życiem, dlatego przed pojawieniem się samurajów, czyli klasy profesjonalnych wojowników, termin ten był nieobecny w języku japońskim. Wraz z przybyciem buddyzmu upowszechniło się przekonanie o przejściowym charakterze życia i *seppuku* zagościło w Kraju Kwitnącej Wiśni.

¹³ Por. H. Hardacre, *Shinto and the State, 1868–1988*, Princeton 1989, s. 27–38.

¹⁴ Por. M. Ashkenazi, *Handbook of Japanese Mythology*, Santa Barbara 2003, s. 27–36; 日本の神様, [w:] http://www.8tree.com/jinjya/kyoutsu/nihonno_kamisama.htm (8.11.2011).

¹⁵ Inne nazwy: *kappuku* (割腹) lub *tofuku* (屠腹).

¹⁶ Por. F. Toyomasa, *Suicide and Culture in Japan: A Study of Seppuku as an Institutionalized Form of Suicide*, „Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology”, 1980, vol. 15, nr 2, s. 57–63; tenże, *Seppuku: An Institutionalized Form of Suicide in Japan*, „The Journal of Intercultural Studies”, 1978, vol. 5, s. 48–66; Li Jian-jun, *On the Historical and Cultural Factors of Japanese Seppuku*, „Journal of Guangxi University For Nationalities”, 2010, vol. 6, s. 61–64.

Zgodnie z przekonaniem japońskimi dusza przebywała w brzuchu, gdzie – jak wierzą – znajdowały się uczucia. Rozcięcie brzucha miało wykazać niewinność samobójcy i szczerść jego zamiarów. Czasem wykonywano je z polecenia cesarza, uznawanego za boga. Taka śmierć oczyszczała z wszelkich zarzutów i była karą niehańbiącą. Oficjalnie praktyka seppuku przestała istnieć od czasu przewrotu Meiji, tj. od roku 1868.

Seppuku lokowało się na pograniczach religii i w przestrzeni filozofii życia, będąc podbudowane ideologicznie kodeksem samurajów *bushidō* (武士道). W tym akcie samobójstwa można dopatrywać się pewnych cech męczeństwa, bowiem niejednokrotnie seppuku bywało formą protestu przeciwko niesprawiedliwym rozkazom zwierzchników, wyrazem głębokiego żalu i najdogodniejszym sposobem zmazania doznanej obelgi. Mimo zakazów seppuku praktykowano jeszcze na początku XX wieku. Np. słynny zdobywca Port Artur, generał Maresuke Nogi (1849–1912) odebrał sobie życie na znak wielkiego żalu po śmierci cesarza Mutsuhito w 1912 roku. W roku 1925 popełniono seppuku jako protest przeciwko polityce zagranicznej rządu. Bodaj ostatnim głośnym przypadkiem seppuku w Japonii było samobójstwo pisarza Yukio Mishimy (1925–1970) w roku 1970, będące wyrazem protestu przeciw zmianom politycznym, kulturowym i religijnym, jakie zaszły w Japonii po II wojnie światowej¹⁷.

Seppuku stanowiło przywilej klas wyższych. Zazwyczaj towarzyszyła mu uroczysta ceremonia, w odświętnych szatach, najczęściej w obecności zaproszonych gości i *kaishaku* (介錯) – sekundanta. Popełniający seppuku rozcinał sobie brzuch w pozycji klęczącej. W celu dobrego przygotowania się do śmierci, samuraj pisał wiersz śmierci. Pierwsze cięcie wojownik dokonywał zawsze poziomo, z lewej strony na prawą. Gdy posiadał dość sił dokonywał drugiego, pionowego cięcia. Do tego celu służył specjalny nóż. *Kaishaku* najczęściej był towarzyszem broni samuraja popełniającego seppuku, jego przyjacielem lub nawet wasalem. Miał on ściąć mieczem głowę samobójcy, aby skrócić jego męki. Od *kaishaku* wymagano bardzo precyzyjnego cięcia, tak aby głowa samuraja pozostała przytwierdzona do

¹⁷ Por. A. R. Smith, *Mishima's Seppuku speech: A critical-cultural analysis*, „Text and Performance Quarterly”, 1990, vol. 10, nr 1, s. 1–19.

ciała fragmentem skóry i by nie potoczyła się po ziemi. Niejednokrotnie dokonywano tego obrzędu w świątyni buddyjskiej zen¹⁸.

Mimo zakazu seppuku, w jednej ze współczesnych form shintō, tzw. neoszintoizmie posłużono się bardzo pokrewną ideą męczeństwa, bazując raz jeszcze na dawnym kodeksie samurajów *bushidō*. Chodzi o kreacje etosu kamikadze (神風 *kami'ka:ze*, zazwyczaj tłumaczony jako „boski wiatr”)¹⁹. Nawiązując do podstawowej normy samuraja, którą była wierność swemu panu i bezwzględne podporządkowanie się władcy, podkreślano fakt, iż żołnierz w walce nie mógł odczuwać lęku przed śmiercią (podobnie jak podczas popełniania seppuku). Nie mógł zatem kapitulować w walce, ponieważ byłoby to rozwiązywanie niehonorowe. Warto dodać, że nowi adepci *bushidō* – kamikadze posiadali dogłębne wykształcenie. Między innymi posiadali umiejętności czytania, pisania, posiedli sztukę kaligrafii, znali literaturę, muzykę, retorykę, taktykę, prawo, medycynę i matematykę. Wykładano im także poezję japońską i chińską²⁰.

Oślawieni kamikadze byli wytworem swoistego religijno-kulturowo-politycznego etosu²¹. Bezpośrednią, polityczną przyczyną zastosowania tak radykalnej metody ataku na statki amerykańskie były coraz większe straty zadawane lotnictwu japońskiemu przez Amerykanów. Po pierwszej bitwie na Morzu Filipińskim utworzono Specjalny Korpus Uderzeniowy Boski Wiatr, tłumaczony inaczej jako Oddziały Boskiego Wiatru do Ataków Specjalnych.

¹⁸ Szerzej o kodeksie samurajów i kulturze militarnej Japonii zob. T. D. Conlan, *Largesse and the Limits of Loyalty in the Fourteenth Century*, [w:] *The Origins of Japan's Medieval World: Courtiers, Clerics, Warriors, and Peasants in the Fourteenth Century*, red. P. M. Jeffrey, Stanford 1997, s. 39–64; K. F. Friday, *Bushido or Bull? A Medieval Historian's Perspective on the Imperial Army and the Japanese Warrior Tradition*, „The History Teacher”, 1994, vol. 27, nr 3, s. 339–349.

¹⁹ Inne określenia: 特別攻撃隊 Tokubetsu Kōgekitai, 特攻隊 Tokkō Tai, 特攻 Tokkō. Por. R. Inoguchi, T. Nakajima, *Kamikaze Tokubetsu Kōgekitai no kiroku*, Tōkyō 1963.

²⁰ Por. C. A. Gerstle, *Heroic Honor: Chikamatsu and the Samurai Ideal*, „Harvard Journal of Asiatic Studies”, 1997, vol. 57, nr 2, s. 307–381; E. Oyler, *Swords, Oaths, and Prophetic Visions: Authoring Warrior Rule in Medieval Japan*, Honolulu 2005; G. C. Hurst, *Death, honor, and loyalty: The bushitō ideal*, „Philosophy East and West”, 1990, vol. 40, s. 511–527; M. Pitelka, *The Early Modern Warrior: Three Explorations of Samurai Life*, „Early Modern Japan”, 2008, vol. 16, s. 33–42.

²¹ Por. analizę motywacji kamikadze – w tym pewnych aspektów religijno-kulturowych A. Axell, K. Hideaki, *Kamikaze: Japan's suicide gods*, New York 2002, s. 42–268; powstanie idei kamikadze i jej rozwój omawiają: R. Inoguchi, T. Nakajima, R. Pineau, *The Divine Wind*, Annapolis 1994, s. 1–13, 29–37, 65–74; *The divine wind: with additional material*, red. G. Disher, Braunschweig 2009; *Kamikaze: the divine wind; a collection of extracts from authors with personal experiences as prisoners of war and the memories of the men of the British Pacific Fleet, who helped to bring them home*, red. S. Eadon, Worcester 1991.

Samobójcze akcje, dokonywane w nimbie męczeństwa nazywano cennym wkładem dla boskiej Japonii²². Poszczególne ataki posiadały swój quasi-religijny rytuał. W specjalnej sali oficerowie japońscy odczytywali kamikadze podstawowe założenia kodeksu *bushidō* oraz wiersze *haiku* (俳句) napisane przez lotników, którzy ponieśli już samobójczą śmierć. Następnie piloci składali przysięgę, ubierali specjalne mundury, otrzymywali samurajskie miecze, wreszcie zasiadali do stołu z oficerem prowadzącym, wznosili toast czarką sake i owijali głowy opaskami *hachimaki* (鉢巻), z „tarczą wschodzącego słońca” lub napisami: „pewne zwycięstwo” czy „poświęcenie dla kraju”. Na płycie lotniska zęgnali ich przyjaciele i otrzymywali upominki. W końcu wsiadali do samolotów i startowali, podczas gdy obsługa lotnicza śpiewała patriotyczne pieśni. Samoloty były u szczytu sprawności technicznej, ale i nieskazatelnie czyste. Tłumaczono to tym, iż samolot będzie trumną pilota, a wszystkie trumny są czyste²³. W ramach posłuszeństwa dla boskiego cesarza i Japonii – kraju bogów, samobójcy-męczennicy dokonali w czasie II wojny światowej ok. 2800 ataków, zatopili 34 statki wojenne, uszkodzili 368 jednostek, zabili 4900 marynarzy i zranili 4800 żołnierzy²⁴.

Mimo że praktyka *seppuku* i kamikadze należy już do przeszłości, a oficjalne *shintō* znajduje się w wielkim kryzysie, do dziś wielu Japończyków doznających porażki w biznesie, na uczelniach czy w życiu rodzinnym uważa śmierć za lepsze rozwiązanie niż życie w hańbie, dyshonorze.

Analogie do idei męczeństwa w religiach hinduskich

Idea męczeństwa za wiarę zasadniczo nie jest spotykana w religiach dharmicznych typu indyjskiego, tzn. w dżinizmie i różnych postaciach hinduizmu. Wynika to z wielkiego relatywizmu doktrynalnego tych systemów, a co za tym idzie – dużej tolerancji nawet dla skrajnych i sprzecznych

²² Por. I. Morris, *The Nobility of Failure: Tragic Heroes in the History of Japan*, London 1975, s. 289–290.

²³ Por. P. Hill, *Kamikaze 1943–45*, [w:] *Making sense of suicide missions*, red. D. Gambetta, Oxford 2005, s. 8–40, szczególnie s. 13–14; E. Ohnuki-Tierney, *Kamikaze Diaries: Reflections of Japanese Student Soldiers*, Chicago 2006; R. Stern, *Fire from the Sky: Surviving the Kamikaze Threat*, Annapolis 2010, s. 15–360; M. Sasaki, *Who became kamikaze pilots and how did they feel towards their suicide mission?*, [w:] http://byng.vsb.bc.ca/eyuen/yuen/social%20studies%2011%20block%20g/Hsueh-Yi%20Lu/EPrize_Kamikaze.pdf (7.11.2011).

²⁴ Szczegółowy opis 400 ataków kamikadze podaje R. L. Rielly, *Kamikaze Attacks of World War II: A Complete History of Japanese Suicide Strikes on American Ships, by Aircraft and Other Means*, Jefferson 2010, s. 12–374; S. Zaloga, *Kamikaze: Japanese Special Attack Weapons 1944–45*, Osprey 2011, s. 5–30.

twierdzeń. Często występuje też daleko posunięta indyferencja religijna. W przeciwieństwie do chrześcijaństwa, buddyzmu czy islamu rzeczywistość określana przez nas mianem hinduizmu nie wykształciła się z nauk jednego człowieka. Zatem, używając słowa „hinduizm”, w rzeczywistości należy rozumieć pod tym terminem gigantyczny konglomerat rozmaitych wierzeń i poglądów²⁵. Np. niektórzy szacują liczbę bóstw w hinduizmie na 330 mln, co zresztą wydaje się być liczbą przesadzoną. Religie hinduskie nie wykształciły jednolitej organizacji ani kanonu, w związku z czym trudno ustalić, kto jest wyznawcą hinduizmu i jakie są szczegóły jego wiary. Nawet termin „hinduizm” został stworzony przez Brytyjczyków, władających przez długie lata olbrzymim obszarem Indii. W najstarszych tekstach sanskryckich nie występuje żadne słowo odpowiadające hinduizmowi, a to, co Europejczycy usiłują określić tym terminem, w sanskrycie nazywa się *sanātanadharmā* (सनातनधर्म), czyli „wieczna tradycja” albo „wieczna zasada”²⁶.

Ze względów czysto praktycznych uznaje się, że hindusem jest ten, kto urodził się w jednej z czterech kast i kto akceptuje nauki spisane w *śāhitas*, czyli w czterech najstarszych *Wedach*. Czy zatem w hinduizmie nie występują żadne ślady idei męczeństwa? Wydaje się, że można mówić o pewnych odległych analogiach. Aspektów męczeństwa można dopatrywać się w wiernym wypełnianiu obowiązku (*dharma* धर्म). Zasadniczo wypełnianie *dharma* posunięte do męczeństwa jest ograniczone do jednej kasty kszatrijów (क्षत्रिय *kshatriya*), czyli wojowników (ich zalety opisuje *Bhagavadgītā* 18, 43). W historii oczekiwano od kszatrijów gotowości do oddania swego życia w walce z wrogiem. Nagrodą za taką śmierć ma być wyzwolenie z cyklu wcieleń (moksza wg *Bhagavadgītā* 2, 37), czyli osiągnięcie zbawienia rozumianego jako zjednoczenie z Brahmanem i wyzwolenie się z kołowrotu wcieleń.

Jest dyskusyjne, czy nawiązań do idei męczeństwa można częściowo dopatrywać się w zwyczaju *sati* (sanskryt: सती प्रथा) polegającym na rytualnym spaleniu wdowy na stosie pogrzebowym wraz ze zwłokami męża.

²⁵ Por. G. Flood, *An Introduction to Hinduism*, Cambridge 1996, s. 5–18.

²⁶ Por. M. Sushil, G. Thursby, *Studying Hinduism: Key Concepts and Methods*, New York 2007; A. L. Herman, *A Brief Introduction to Hinduism: Religion, Philosophy, and Ways of Liberation*, Boulder 1991; T. J. Hopkins, *The Hindu Religious Tradition*, Encino 1971; J. L. Brockington, *Sacred Thread: Hinduism In Its Continuity and Diversity*, Vancouver 1996; R. Dwyer, *What Do Hindus Believe?* London 2009; A. Michaels, *Hinduism: Past and Present*, Princeton 2003.

Przez wieki zwyczaj ten stanowił formę legalnego samobójstwa²⁷, jednak kontekst religijny, tzn. mitologia hinduska, zdaje się sakralizować ten typ śmierci. Zarówno nazwa, jak i sama praktyka wywodzi się bowiem z mitu o bogini *Sati*, żony Śiwy, która jako pierwsza dokonała samospalenia. *Sati* znajduje się w licznych tekstach hinduskich (np. *Viṣṇudharmasūtra* 25, 14)²⁸. Z drugiej strony trzeba przyznać, iż w walce z tym zwyczajem posługiwano się fragmentami *Bhagavadgītā*²⁹. Ciekawe, że w sanskrycie słowo *sati* oznacza „dobra kobieta”. Wreszcie nie można zapominać, że nadal istnieją zwolennicy *sati*³⁰. W zależności od terminu spalenia żony zmarłego tradycję *sati* praktykowano w dwóch odmianach: *sahamarana* – wspólna ceremonia i *anumarana* – późniejsze samospalenie żony³¹.

Zachowanie takie gruntowało przekonanie, że małżeństwo łączy ludzi na zawsze i dlatego hinduskie żony niejednokrotnie walczyły o prawo takiej śmierci, uznając ją za wielki przywilej. Podejmując decyzję o samospaleniu, kobieta automatycznie stawała się postacią na wzór świętych czy bóstw hinduskich. Bywało, że jej rodzinna miejscowość stawała się natychmiast miejscem pielgrzymek. Ku czci spalonej wdowy zazwyczaj powstawała świątynia do celów kultowych³². Teoretycznie ceremonia *sati* była dobrowolna, jednak w dziejach hinduizmu zdarzały się nadużycia wynikające z presji społeczeństwa lub rodziny. Praktyka ta została zakazana przez Anglików w 1829 roku³³, jednak i dziś odnotowuje się jeszcze przypadki *sati*. Obecnie w Indiach za samo popieranie *sati* można zostać skazanym na 7 lat więzienia, lecz kary nie zawsze skutkują, czego dowiodło *sati* 65-letniej Kuttu Bai, popełnione w sierpniu 2002 roku³⁴. Kobieta zo-

²⁷ Por. J. S. Hawley, *The Mysteries and Communities of Sati*, [w:] *Sati, the Blessing and the Curse. The burning of the Wives in India*, red. J. S. Hawley, Oxford 1994, s. 182.

²⁸ Więcej przykładów podaje rozdział: *The Scriptural Sanction for Sati in Hinduism*, [w:] A. Sharma, *Sati. Historical and Phenomenological Essays*, Delhi 1988, s. 31–38.

²⁹ Zob. rozdział: *The Bhagavadgītā: Its Role in the Abolition of Sati*, [w:] tamże, s. 67–72.

³⁰ Por. J. S. Hawley, *Hinduism: Sati and Its Defenders*, [w:] *Fundamentalism and Gender*, red. J. S. Hawley, Oxford 1994, s. 79–110.

³¹ Por. H. Wałkowska, *Kult zmarłych w Indiach starożytnych. Studia z etnografii Indii*, Wrocław 1973, s. 32–44.

³² Por. H. Ellinger, *Hinduizm*, tłum. G. Sowiński, Kraków 1997, s. 78.

³³ Por. *Archives of Empire: From the East India Company to the Suez Canal*, red. M. Carter, B. Harlow, Durham 2003, s. 361–363; S. W. Wilson Hunter, *Imperial Gazetteer of India*, t. 2, London 1908, s. 498.

³⁴ Szerzej zob. F. Jarman, *Sati: From Exotic Custom to Relativist Controversy*, „CultureScan” 2002 nr 2, [w:] <http://punzel.org/Docdump/MR/SatiAndRelativism.pdf> (8.12.2011).

stała spalona żywcem na stosie pogrzebowym swego małżonka w jednej z wiosek w środkowych Indiach. Świadkowie podkreślali niezwykle spokoję kobiety i wielki aplauz mieszkańców tej miejscowości.

Zupełnie na marginesie naszych rozważań o męczeństwie, w kontekście samobójstwa rytualnego warto wspomnieć, że wyznawcy wielu szkół hinduskich akceptują ponadto praktykę *prajopawesa* (प्रायोपवेशनम्), czyli formę samobójstwa polegającą na dobrowolnym zagłodzeniu się na śmierć. Nie posiada ona jednak charakteru męczeństwa, lecz stanowi akceptowaną przez religię formę eutanazji w przypadku śmiertelnej choroby lub znacznego kalectwa³⁵. Mimo że hinduizm potępia wszelkie formy zabójstwa jako źródło złej karmy, to jednak głosi, że *prajopawesa* nie jest samobójstwem, ponieważ nie stosuje przemocy i dokonana jest naturalnymi metodami. Ponadto hindusi akcentują, iż samobójstwo jest nagłe, a *prajopawesa* stanowi proces długotrwały i stopniowy i pozwala danej osobie oraz jej otoczeniu przygotować się na śmierć³⁶. Hindusi uważają, że *prajopawesa* jest stosowana wtedy, gdy przychodzi właściwy czas na zakończenie życia, tzn. kiedy ciało wypełniło swoje zadanie i stało się jedynie ciężarem. Podkreślają, iż samobójstwo wynika z frustracji, depresji czy gniewu, natomiast *prajopawesa* jest pogodzeniem się z losem. Właśnie dlatego praktyka ta przez samych hindusów nie jest uważana za formę eutanazji, czyli zabójstwo w rozumieniu chrześcijańskim. W listopadzie 2001 roku urodzony w Kalifornii hinduski przywódca religijny Satguru Sivaya Subramuniyaswami został poinformowany o nieuleczalnym nowotworze jelit. Zdecydował się na *prajopawesę*, przyjmując tylko środki przeciwbólowe. Zmarł w 32 dniu stosowania *prajopawesy*.

Na zakończenie warto zasygnalizować szczególną formę umartwienia z pogranicza męczeństwa, praktykę *Thaipusam* (w tamilskim **தைபூசம்** *Taipūcam*). To niezwykle widowiskowe święto hinduistyczne, obchodzone w południowych Indiach (zwłaszcza przez społeczność tamilską), a także przez hindusów w Malezji i Singapurze, ściśle związane jest narodzinami boga wojny

³⁵ Por. Subramuniya, *The master course*, Book 2, Himalayan Academy Publications, 1971. s. 424.

³⁶ Por. *What are Hindu perspectives on euthanasia and physician-assisted suicide?*, [w:] <http://euthanasia.procon.org/view.answers.php?questionID=000157> (17.03.2012).

Murugana (முருகன்)³⁷, młodszego z synów Śiwy i Parwati i ofiarowaniem mu przez matkę włócznie, dzięki której pokonał demona Soorapadmana.

Hindusi przygotowują się do celebracji przez oczyszczające modlitwy i post. W dniu święta demonstrują swe oddanie bóstwu poprzez wymyślne cierpienia. Popularnym sposobem zadawania sobie bólu jest *kavadi* (காவடி ஆட்டம்), czyli niesienie ażurowych konstrukcji na wbitych w ciało haczykach. Uczestnicy przekuwają w wielu miejscach skórę, język czy policzki kolcami, szpilami i ostrymi długimi prętami. Praktykuje się też chodzenie po rozżarzonych węglach. Cierpienie stanowi ofiarę w intencji drugiego człowieka, najczęściej kogoś chorego z rodziny lub przyjaciół. Część uczestników przykuwa się do modlitewnych, ozdobionych strusimi piórami platform, tzw. *vel kavadi*, przez haki wbijane w plecy, które potem ciągną po ulicy w drodze do drugiej świątyni³⁸.

Idea męczeństwa w sikhizmie

Powstały w XV wieku w Indiach sikhizm (zapis pendżabski ਸਿੱਖੀ) posiada ok. 24 miliony wyznawców (sikhów), żyjących w indyjskim Pendżabie oraz kilkumilionowej diasporze w krajach dawnego Imperium Brytyjskiego i w USA. W tym ostatnim kraju występują stosunkowo liczni zachodni konwertyci na sikhizm. Założyciel tej religii Gurū Nānak Dēv ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ, 1469–1539)³⁹ ostro przeciwstawił się wojnom religijnym, co wynikało z długowiekowej tradycji krwawych zmagañ muzułmanów z hinduistami⁴⁰. Ideologia ta nie uwolniła jednak sikhów od wojen połączonych z ewolucją idei męczeństwa.

³⁷ Sanskrycki: सुब्रह्मण्य, कार्तिकेय, w języku kannada: ಸುಬ್ರಹ್ಮಣ್ಯ, telugu: సుబ్రహ్మణ్య శ్రీ సామి, malajalam: ശ്രീ സുബ്രഹ്മണ്യസ്വാമി. Bóstwo znane również pod nazwami *Kartikeyan*, *Skanda* i *Subrahmanyan*.

³⁸ Por. C. Ward, *Thaipusam in Malaysia: A Psycho-Anthropological Analysis of Ritual Trance, Ceremonial Possession and Self-Mortification Practices*, „Ethos”, 1984, vol. 12, nr 4, s. 307–334; L. A. Babb, *Thaipusam in Singapore: Religious individualism in a hierarchical culture*, Singapore 1976; E.F. Collins, *Pierced by Murugan's Lance: Ritual, Power, and Moral Redemption among Malaysian Hindus*, Illinois 1997; s. 10–220; *Thaipusam*, [w:] J. G. Melton, *The Encyclopedia Religious Phenomena*, Canton 2008, s. 332; A. Hullet, *Thaipusam and the Cult of Subramaniam*, „Orientations”, 1978, vol. 9, nr 9, s. 27–31; C. A. Jones, *Thaipusam*, [w:] *Religious Celebrations: An Encyclopedia of Holidays, Festivals, Solemn Observances, and Spiritual Commemorations*, red. J. G. Melton, t. 2, Santa Barbara 2011, s. 852–853.

³⁹ Zapis w hindi गुरु नानक, w urdu: گرونانک.

⁴⁰ Por. W. H. McLeod, *Gurū Nānak and the Sikh Religion*, Oxford 1968; tenże, *The Influence of Islām upon the Thought of Gurū Nānak*, „History of Religions”, 1968, vol. 7, s. 302–316; B. J. Singh, *Bhai Jodh*,

W zasadzie sikhizm jest rodzajem kompilacji islamu i religii hinduskich. Z islamu zapożyczony został nieposiadający żadnego wizerunku ani wcieleni obraz Boga. Bóg ten jednak posiada „miliony imion”. Z kolei z hinduizmu zaczerpnięto praktyki kontemplacyjne, wiarę w bezpośrednią łączność z Bogiem poprzez medytację prowadzącą do oświecenia, reinkarnację i wiele innych, zewnętrznych przejawów kultu i praktyk⁴¹.

W sikhizmie męczeństwo staje się podstawową zasadą wiary i fundamentem teologii. Najlepszymi przykładami męczenników w sikhizmie jest sześciu guru⁴². Ponieśli oni śmierć męczeńską w Pendżabie, broniąc swojej wiary przed muzułmanami. Od tej pory sikhowie gotowi są zapłacić najwyższą cenę życia za przesłanie, które w 1499 roku wygłosił trzydziestoletni wówczas Nānak: „Bóg nie jest ani hindusem, ani muzułmaninem, a ścieżka, którą pójdę, jest boża”.

Męczeństwo w sikhizmie związane jest ściśle z antropologią i teologią tej religii (zob. np. *Charitar Pakhyān*, 102, 30, *Dasam Granth*, gdzie występuje termin *pāk śahīd* analogicznie do arabskiego *śahīda*). Świat uznaje się za przyjazne i przydatne uniwersum, którym nie należy gardzić, jak to czynili potępiani przez Nānaka asceci. Wzorem sikhijskiej etyki stało się życie gospodarza, głowy rodziny, który uczciwie pracuje i troszczy się o innych. Właśnie dzięki ciężkiej pracy i wzajemnemu wsparciu społeczność sikhów zajmowała coraz wyższą pozycję społeczną⁴³.

Wielki turban symbolicznie odróżnia sikhów od wyznawców innych religii. Ten, kto odważnie demonstruje symbole swojej wiary – wierzący – okaże się lojalniejszy wobec współbraci od tego, kto swoją religię ukrywa. Męczeńska śmierć Guru Arjan Dev Ji (ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ *guru ardzan dev*, 1563–1606) w 1606 roku, jednego z następców Nanaka, umocniła tylko sikhizm i jeszcze bardziej zintegrowała jego wyznawców. Odtąd sikhizm stał się religią dwóch szabli, a opór przeciwko niesprawiedliwości – obowiązkiem jego wyznawców. Np. dziewiąty wielki guru Tegh Bahadur (ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ *Gurmukhi* (1621–1675), o przydomku „Dzielna Szabla” stał się kolejnym mę-

Indian Philosophical and Religious Thought and Guru Nanak, [w:] *Teachings of Guru Nanak*, red. T. Singh, Patiala 1977, s. 1–10.

⁴¹ Por. W. Owen Cole, *Sambhi, Piara Singh: Sikhowie. Wiara i życie*, Łódź 1987, s. 20–80.

⁴² Por. J. D. Cunningham, *A History Of The Sikhs*, London 1853.

⁴³ Por. J. S. Grewal, *Historical Perspectives on Sikh Identity*, Patiala 1997; tenże, *Guru Nanak in History*, Chandigarh 1998; tenże, *The Sikhs: Ideology, Institutions and Identity*, New Delhi 2009.

czennikiem sikhizmu, przeciwstawiając się islamizacji⁴⁴. Zaś Guru Gobind Singh (ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ *guru gobind sīng*, 1666–1708) zostawił sikhom słynny dwuwiersz, który uświęcał ideę męczeństwa i wojny sprawiedliwej: „Kiedy wszystkie wysiłki, aby przywrócić pokój, okażą się daremne i zbraknie słów, niech błysnie stal; wtedy pora wyciągnąć miecz”⁴⁵.

Obecnie sikhowie uważani są za świętych rolników i hodowców, wykwalifikowanych rzemieślników, inżynierów, cenionych kierowców i mechaników. Mimo zmian społecznych, nadal najbardziej kojarzą się z wojownikami – i to nie tylko dlatego, że stanowią trzon indyjskiej armii i policji. Ideał walecznego sikha sięga czasów piątego Guru Arjana Dev Ji. To on, swoją męczeńską śmiercią otworzył rozdział martyrologiczny w historii sikhizmu. Od jego czasów oddanie życia za wiarę było obowiązkiem i przywilejem każdego sikha⁴⁶. Apoteoza męczeństwa zwana *śahidī* zdobyła wielką żywotność⁴⁷, tym bardziej iż o męczeństwo nie było trudno. Zawirowania polityczne sytuowały sikhów po różnych stronach konfliktów. Sikhowie nie mogą zapomnieć współbraciom hindusom, że w czasie podboju Pendżabu u boku Anglików walczyli Marathowie, Radżpuci, Biharczycy i Bengalczycy. To ich pomoc zadecydowała o ich ostatecznej klęsce. Hinduska niewdzięczność stała się wśród sikhów przysłowiowa. To właśnie dlatego „Lwy Pendżabu” wolały walczyć po stronie Anglików, którzy szybko docenili ich lojalność i waleczność, wynagradzając ją licznymi przywilejami i stanowiskami w administracji, wojsku i policji⁴⁸.

⁴⁴ Por. D. Singh, *Concept and Tradition of Martyrdom in Sikhism*, „SikhSpectrum.com Quarterly”, 2006, nr 25, [w:] <http://www.sikhspectrum.com/082006/martyrdom.htm> (25.11. 2011).

⁴⁵ L. E. Fenech, *Martyrdom in the Sikh tradition: playing the “game of love”*, Oxford 2000, s. 91.

⁴⁶ Por. L. E. Fenech, *Martyrdom and the Execution of Guru Arjan in Early Sikh Sources*, „Journal of the American Oriental Society”, 2001, vol. 121, nr 1, s. 20–31.

⁴⁷ Por. M. A. Macauliffe, *The Sikh Religion: Its Gurus, Sacred Writings and Authors*, t. 3, Oxford 1909, s. 90–101.

⁴⁸ Por. N. G. Barrier, *The Role of Ideology and Institution, Building in Modern Sikhism*, [w:] *Sikh Studies: Comparative Perspectives on a Changing Tradition*, red. M. Juergensmeyer, N. G. Barrier, Berkeley 1979, s. 41–51; tenże, *The Punjab Government and Communal Politics, 1870–1908*, „The Journal of Asian Studies”, 1968, vol. 27, nr 3, s. 523–39; tenże, *Muslim Politics in the Punjab, 1870–1890*, „The Panjab Past and Present”, 1970, vol. 5, nr 1, s. 84–127; tenże, *Roots of Communal Politics*, New Delhi 1976, s. 7–27.

Bardziej współczesnymi przykładami męczenników sikhijskich są Bhagat Singh (ਭਗਤ ਸਿੰਘ *pəgəʔət sɪŋg*, بهگت سنگھ, 1907-1931)⁴⁹ i Udham Singh (ਊਧਮ ਸਿੰਘ ਮਹੀਦ, 1899-1940)⁵⁰, którzy walczyli na rzecz niepodległych Indii.

Męczeństwo w religiach teocentrycznych (abrahamicznych)

Religie monoteistyczne z obrazem osobowego Boga, stwórcy, relacyjnym charakterem, sprecyzowaną nauką i zazwyczaj uniwersalistycznym przesłaniem (za wyjątkiem judaizmu) sprzyjają innemu typowi męczeństwa. Mimo pewnych zbieżności, w poszczególnych koncepcjach męczeństwa występuje nie tylko odmienne rozłożenie akcentów, ale przede wszystkim inny fundament uzasadniający sens męczeństwa.

Męczeństwo w judaizmie

Żydowskie męczeństwo za wiarę określane jest *Kiddusz ha-Szem* (קידוש השם), czyli „uświęcenie w imię Boga”. Literatura religijna judaizmu zawiera relatywnie dużą liczbę informacji na temat męczenników żydowskich, którzy zginęli z rąk pogańskich prześladowców. Szczególnie w epoce hellenistycznej wierność żydów wobec Prawa posunięta była do gotowości, by raczej umrzeć, niż pogwałcić nakazy Tory. Typem męczeństwa było najpierw związanie Izaaka (Rdz 22, 9), wielokrotnie następnie aktualizowane, m.in. w czasie powstania Bar Kochby w latach 132–135 po Chr.

Z kolei w judaizmie rabinicznym występuje napięcie pomiędzy przekroczeniem przykazania, by uchronić się od śmierci *ya'avov v'al ye'hareg* (יעבור ואל יהרג), przestrzegając zasady zachowania życia *pikuach nefesh* (פיקוח נפש), a zakazem przekroczenia przykazań nawet pod groźbą śmierci *ye'hareg v'al ya'avov* (יהרג ואל יעבור).

W II wieku w Lyddzie została sformułowana jego następująca definicja: „Na tarasie domu Nitcy w Lyddzie głosowali i postanowili, że jeśli zmusza się kogoś pod groźbą śmierci do popełnienia któregoś z wyliczonych w Torze grzechów, niech go popełni i nie da się zabić, wyjąwszy takie grzechy, jak

⁴⁹ Por. K. Nayar, *The martyr: Bhagat Singh experiments in revolution*, New Delhi 2000.

⁵⁰ Por. S. Singh, *Udham Singh, alias, Ram Mohammed Singh Azad: A saga of the freedom movement and Jallianwala Bagh*, Amritsar 1998.

bałwochwalstwo, nierząd i zabójstwo” (*Sanherdrin* 74a)⁵¹. Talmud (*Sanhedrin* 74a i *Megilla* 23b) naucza, że w przypadku publicznego przymuszania wyznawcy judaizmu, np. przed dziesięcioma innymi żydami, do naruszenia innych przykazań, aby dowieść jego odstępstwa od jedyne go Boga, musi on także w czasach wolnych od represji religijnych wybrać śmierć. Wybranie śmierci jest również obowiązkiem w przypadku prześladowania całej wspólnoty religijnej, nawet gdyby żyd musiał przekroczyć „tylko najbliższe przykazanie” (*Sanhedrin* 74a) i gdyby dokonywało się to tylko w obecności żydów⁵².

W judaizmie talmudycznym wyrażenie „uświęcanie Imienia” obejmowało również męczeństwo. W ten sposób męczennik otrzymywał zaszczytny tytuł *kadosz* („święty”), a w tradycyjnym wychowaniu idee męczeństwa jako pozytywną rzeczywistość utrwały przekazy historyczne i legendy o męczennikach, np. o Hannie i jej siedmiu synach (2 Mch 7), o męczeńskiej śmierci Akiwy (*B. Berachot* 61b) oraz Channiny ben Teradjona (*B. Awoda Zara* 18a) w midraszu „o dziesięciu męczennikach”.

Męczennik w tradycji judaistycznej to człowiek przywiązany do Jahwe. Wspomniany Akiwa (רבי עקיבא, ok. 117–137) według tradycji talmudycznej, wbrew zakazowi Rzymian nie zaprzestał publicznego nauczania Tory. Po zatrzymaniu skazano go na śmierć w straszliwych męczarniach. W czasie, gdy rozrywano jego ciało, z radością przyjmował los, jak gdyby nie odczuwał i nie bał się tortur. Co więcej, recytował Szema, gdyż właśnie był czas na modlitwę. Zaskoczeni uczniowie pytali: „Nauczycielu, do tego stopnia?”. Rabi Akiwa odrzekł, że całe życie medytował nad sformułowaniem: miłuj Boga „z całej duszy swojej”. Dla Akiwy znaczyło to miłuj: „nawet gdy On zabiera twoją duszę”. Dodał: „a teraz, gdy mam możliwość miłowania Boga całym moim życiem, miałbym się nie radować?”.

Z drugiej strony, obok wzniosłych przykładów heroizmu świętych męczenników pojawiało się wiele przypadków ucieczek od męczeństwa. Stąd przez całe stulecia w debatach teologicznych judaizmu pobiblijnego do-

⁵¹ Tłumaczenie polskie zob. D. Vetter, *Męczeństwo*, [w:] *Leksykon podstawowych pojęć religijnych. Judaizm - chrześcijaństwo - islam*, tłum. J. Marzęcki, Warszawa 1998, s. 490. Szerzej zob. H. MacCoby, *Theological and psychological aspects. Martyrdom in Judaism*, [w:] *Hearing Visions and Seeing Voices. Psychological Aspects of Biblical Concepts and Personalities*, red. G. Glas, M. H. Spero, P. J. Verhagen & H. M. van Praag, London 2007, s. 93–99.

⁵² Zob. ב. ב – עד עמוד דף מסכת סנהדרין בבלי תלמוד, [w:] http://www.mechonhadar.org/c/document_library/get_file?uuid=796c009f-1c2d-4ea5-b32e-ac0c5adbac0d&groupId=11401 (12.12.2011).

chodziło do sporów na temat uzgodnienia dwóch zasad Tory: „uświęcenia Imienia” (Kpł 22, 32) i zachowania życia (Kpł 18, 5). Np. Majmonides (רבי מוסى بن מימון بن عبد الله القرطبي الإسرائيلي, משה בן מיימון, 1135–1204) uważał, iż winny przed Bogiem jest ten, kto dobrowolnie ponosi śmierć męczeńską, ponieważ należy dać pierwszeństwo życiu. Z kolei inni uczeni (Awoda Zara 27b) klasyfikowali dobrowolne męczeństwo jako godne pochwały, domagając się „uświęcenia Imienia” nawet wtedy, gdy halacha tego nie wymagała. Do dziś żarliwe dyskusje budzi wśród autorytetów halachicznych problem złożenia życia w ofierze przez jednostkę, celem ratowania wspólnoty. Temat ten był i nadal jest aktualny w kontekście oceny holokaustu. Dość często reprezentowany jest pogląd, iż ten typ męczeństwa jest chwalebny, przynoszący zasługę, ale nie należy do nakazanych działań.

Wracając do starożytnych, biblijnych warstw judaizmu, warto wspomnieć, że niektórzy religioznawcy określają judaizm nawet jako „religię męczeństwa”, która inspirowała rozwój martyrologii w chrześcijaństwie⁵³.

Rozumienie męczeństwa w islamie

Koncepcja męczeństwa w islamie odbiega znacznie od chrześcijańskiej i żydowskiej doktryny na ten temat. Tradycyjnie męczeństwo rozpatrywane jest w kontekście nauki o dżihadzie. Według klasycznej teologii muzułmańskiej męczennikiem mógł zostać wyłącznie wojownik na rzecz islamu, który poniósł śmierć na polu walki. Uczeni muzułmańscy dyskutowali nad warunkami koniecznymi i wystarczającymi, aby uznać kogoś za męczennika, jednak

⁵³ Por. G. W. Bowersock, *Martyrdome & Rome*, dz. cyt., s. 9; M. Vinson, *Gregory Nazianzen's Homily 15 and the Genesis of the Christian Cult of the Maccabean Martyrs*, „Byzantion”, 1994, vol. 64, s. 166–192.

Rozwój judaistycznej idei męczeństwa widać np. u św. Augustyna: „Machabaei ergo martyres Christi sunt. Ideo non incongrue, neque importune, imo convenientissime dies eorum et solemnitas eorum a Christianis potius celebratur. Quid tale Iudaei celebrare noverunt? Sanctorum Machabaeorum basilica esse in Antiochia praedicatur: in illa scilicet civitate, quae regis ipsius persecutoris nomine vocatur. Antiochum quippe regem persecutorem impium pertulerunt, et memoria martyrii eorum in Antiochia celebratur; ut simul sonet et nomen persecutoris, et memoria coronatoris. Haec basilica a Christianis tenetur, a Christianis aedificata est. Eorum ergo memoriam celebrandam nos habemus, nos tenemus: apud nos passiones eorum millia per orbem terrarum sanctorum martyrum imitatae sunt” (*Sancti Aurelii Augustini Hipponensis Episcopi Opera Omnia*, [w:] *Patrologia Latina*, red. J.-P. Migne, t. 38, Paris 1845, kol. 1379). Zob. też C. Brown Tkacz, *The Seven Maccabees, the Three Hebrews and a Newly Discovered Sermon of St. Augustine* (Mayence 50), „Revue des Études Augustiniennes”, 1995, vol. 41, nr 1, s. 59–78; F. Dolbeau, *Nouveaux sermons de saint Augustin pour les fêtes de martyrs*, „Analecta Bollandiana”, 1992, vol. 110, s. 263.

zgodzili się co do tego, że zgon musi nastąpić bezpośrednio na polu walki w wyniku zadanych przez wroga ran. Wróg powinien być niemuzułmaninem, jednak w praktyce dochodziło także do walk między przedstawicielami poszczególnych ugrupowań muzułmańskich (sunnici, szyici, charydźcy).

Zatem pierwotnie męczeństwo nie wiązało się ze śmiercią w wyniku prześladowań religijnych, lecz z walką na polach bitewnych. Każdy wojownik muzułmański, który zginął w walce „na drodze Boga”⁵⁴, otrzymywał zaszczytny tytuł *šahīda* (شهيد) – męczennika na rzecz islamu. W Dniu Ostatecznym owi męczennicy mieli wejść bez najmniejszych przeszkód do krainy szczęśliwości, niezależnie od wszelkich uczynków popełnionych za życia. To przekonanie rozbudowała ludowa tradycja w licznych opowieściach i praktykach. Np. ciało poległego wojownika-męczennika było chowane bez obmycia z krwi.

Warto jednak podkreślić, że już w średniowieczu muzułmańska koncepcja męczeństwa przeszła pewną ewolucję wynikającą – w pewnych miejscach – ze zmiany trybu życia muzułmanów i stabilizacji granic państw muzułmańskich.

Według niektórych prawników muzułmańskich za męczenników należy uważać również osoby, które zmarły na pewne choroby, zwłaszcza ofiary epidemii lub zmarłe przedwczesną śmiercią, np. na skutek morderstwa, powodzi czy pożaru, wreszcie kobiety, które umarły przy porodzie. Kategorię męczeństwa poszerzono też o ludzi zmarłych w trakcie służby Bogu (podczas odmawiania modlitwy, pielgrzymki, a nawet myślenia o Bogu). Niektórzy ulemowie przekonywali nawet, że ten, kto systematycznie nawiedza meczet rano i wieczorem bez żadnych ukrytych motywów winien być traktowany na równi z *muğāhidem* (مجاهد *muğāhid*, l. mn. مجاهدون *muğāhidūn*, l. mn. dopełniacz, biernik مجاهدين *muğāhidīn*) – uczestnikiem militarnego dżihadu. Męczennikiem można było zostać, prowadząc pobożne życie i walcząc ze swoimi przywarami i zachciankami – modląc się regularnie, recytując Koran, poszcząc – a więc prowadząc tzw. dżihad większy. Oryginalną kategorię stanowili męczennicy z miłości, którzy zachowali cielesną czystość i nie wyjawiali swojego uczucia aż do śmierci. Jako że nie była to liczna grupa i ze względu na rezerwę do odrzucenia przez islam celibatu, męczennicy ci nie doczekali się oficjalnego uznania w prawie muzułmańskim, pozostając jedynie w tradycji.

⁵⁴ Popularne określenie wydobywane z Koranu: „Zwalczajcie na drodze Boga”. Zob. II, 190; II, 216–218; II, 246; IV, 74; IV, 84; IX, 111; LXI, 4; LXI, 11. Zob. szerzej: D. Cook, *Martyrdom in Islam*, Cambridge 2007, s. 13–30.

Mimo że owa walka „na drodze Boga” mogła być realizowana przez muzułmanów w różny sposób, to jednak niemal zawsze w czasie licznych konfliktów tego rodzaju rozróżnienia nie miały większego znaczenia. Na ogół na obszarach przygranicznych zasadniczo nie stosowano „pokojowego dżihadu”. Należy zwrócić uwagę na jeszcze jeden fenomen w pierwszych wiekach islamu. Otóż w tym czasie pojawili się uczeni muzułmańscy, którzy uznali konieczność udziału w militarnym dżihadzie za rzecz nie mniej ważną od poszukiwań naukowych. Przykład uczonego-wojownika wzmocnił w teorii i praktyce znaczenie świętej wojny⁵⁵. Najprawdopodobniej z tego właśnie okresu pochodzi hadis رهبانية المومنين في الإسلام الجهاد رهبانية المومنين („dżihad jest monastycyzmem wiernych”)⁵⁶. „Mnisi dżihadu”, czyli muzułmańscy uczeni-wojownicy przemieszczali się dosłownie z jednego krańca kalifatu na drugi, trafiając zazwyczaj tam, gdzie prowadzone były zacięte boje⁵⁷.

Śledząc ewolucję koncepcji męczeństwa w islamie, można dostrzec, jak bardzo jego interpretacja uzależniona była od uwarunkowań społeczno-histerycznych muzułmańskiej ummy. David Cook w swojej pracy *Martyrdom in Islam* ukazuje, jak w historii poszczególne ugrupowania muzułmańskie wykorzystywały ideał wojownika-męczennika. Obecnie większość radykalnych ugrupowań, które posługują się etosem *šahīda*, wywodzi się z sunnizmu.

Jednakże w islamie klasycznym martyrologia rozwinęła się przede wszystkim u szytów – opozycyjnej do sunnitów wspólnoty, która z tego powodu cierpiała prześladowania⁵⁸.

⁵⁵ Por. K. Kościelniak, *Naśladownictwo islamskiej ideologii dżihadu w Tactica cesarza Leona VI (886–912) w kontekście zmagani bizantyjsko-muzułmańskich od VII do X wieku*, [w:] *Byzantina Europea. Księga Jubileuszowa ofiarowana profesorowi Waldemarowi Ceranowi*, (Byzantina Lodziensia 11), Łódź 2007, s. 306–309; E. Kohlberg, *Medieval Muslim Views on Martyrdom*, „Mededeelingen der Koninklijke Akademie van Wetenschappen”, 1997, vol. 60, nr 7, s. 279–307.

⁵⁶ Por. K. Kościelniak, *Naśladownictwo islamskiej ideologii dżihadu...*, dz. cyt., s. 305.

⁵⁷ Jednym z najsłynniejszych uczonych-wojowników był 'Asad ibn al-Furāt (759–828) z Chorosanu. Po studiach teologii islamskiej udał się do Afryki Północnej, gdzie osiadł w Kairuanie i był wezyrem Aghlabidów. W 827 r. zorganizował największą ekspedycję militarną przeciw bizantyjskiej Sycylii. Zapoczątkował serie wypraw, które ostatecznie doprowadziły do podboju wyspy. Por. *Quranwissenschaften, Hadith, Geschichte, Fiqh, Dogmatik, Mystik bis 430 H.*, [w:] F. Sezgin, *Geschichte des arabischen Schrifttums*, t. 1, Leiden 1966, s. 465–466; M. Muranyi, *Die Rechtsbücher des Qairawaners Sahnun b. Sa'id. Entstehungsgeschichte und Werküberlieferung*, Stuttgart 1999, s. 1–22; M. Amari, *Storia dei Musulmani di Sicilia*, Firenze 1854, s. 253 (Abhandlungen für die Kunde des Morgenlandes, 52.3).

⁵⁸ Por. D. Cook, *Martyrdom in Islam*, dz. cyt., s. 45–73.

Cześć dla męczenników jest szczególnie widoczna w szyizmie w misterium religijnym upamiętniającym śmierć imama Al-Husajna (حسين بن علي بن أبي طالب) podczas największego święta Aszura (عاشوراء). Każdego roku dziesiątego dnia miesiąca muharram w szyickich miastach i wioskach tłum wiernych kroczy w rytualnym pochodzie, zwanym *tazija* (تعزية). Misterium to odtwarza śmierć imama Husajna, wnuka Mahometa, który zginął w bitwie pod Karbalą w 680 roku, a która dała początek podziałowi islamu na szyitów i sunnitów. W czasie pielgrzymek do mauzoleum Husajna w Karbali mężczyźni w religijnym uniesieniu nacinają sobie żyłę na głowie i uderzają w ranę mieczami. Krew oblewa twarze i torsy; inni biczą plecy rzemieniami⁵⁹. *Tazija* jest widowiskiem wstrząsającym a zarazem wciągającym. Szyitom bowiem nie wystarczy rozpamiętywać śmierci imama Husajna, oni chcą uczestniczyć w jego męce – podobnie zresztą, jak filipińscy chrześcijanie, dający się ukrzyżować w Wielki Piątek, pragnąc cierpieć cierpieniem Chrystusa. Niemniej Husajn zginął w walce o władzę polityczną i religijną, a prowadząc świętą wojnę, nie myślał „o nadstawieniu drugiego policzka”.

Idea współczesnego szyickiego męczeństwa bywa jednak czasem nadużywana. Obserwując przebieg kolejnych Światowych Dni Jerozolimy ustanowionych przez ajatollaha Ruhollaha al-Musawiego al-Chomeiniego (ایمنی‌محمدشاهور شامائیا, 1902–1989) w 1979 roku, a które przypadają w ostatni piątek Ramadanu, można odnieść wrażenie, że dziesiątki tysięcy mieszkańców Teheranu biorą udział w swoistym festiwalu nienawiści do dwóch szatanów: Żydów i Ameryki. „Niech syjoniści wiedzą, że chcemy ich wymordować” – głosiły plakaty niesione przez uczestników. Gotowość do męczeństwa w walce z tymi mocami przejawiają nawet rodzice, przebierając niemowlaki w stroje zamachowców-samobójców. „Chwała szukającej męczeństwa palestyńskiej matce dwojga dzieci, która wysłała czwórkę syjonistów do piekła” – można było przeczytać na plakacie. W 2004 roku w Teheranie ochotnicy mogli się zgłosić do stolika ugrupowania *Irańscy Poszukiwacze Męczeństwa*, które prowadzi zapisy na trzy akcje samobójcze: a) wyzwolenie al Qods (Jerozolimy), b) od-

⁵⁹ Por. J. Hjarpe, *The Ta'ziya Ecstasy as Political Expression*, [w:] *Religious Ecstasy*, red. N. G. Holm, Stockholm 1982, s. 167–177; P. J. Chelkowski, *Ta'ziyeh: Ritual and Drama in Iran*, New York 1979; I. Haydari, *The Rituals of Ashura: Genealogy, Functions, Actors and Structures*, [w:] *Ayatollahs, Sufis and Ideologues. State, Religion and Social Movements in Iraq*, red. F. Abdul-Jabar, London 2002, s. 101–113; S. Nasr, *Mobilisation communautaire et symbolique religieuse: l'imam Sadr et les chi'ites du Liban (1970-1975)*, [w:] *Radicalismes islamiques*, red. O. Carré, P. Dumont, t. 1, Paris 1985, s. 119–158.

bicie Nadżafu i Karbali, świętych miast szyitów irackich z rąk Amerykanów, c) wykonanie ogłoszonego jeszcze przez Chomeiniego wyroku śmierci za bluźnierstwo na brytyjskim pisarzu Salmanie Rushdim (أحمد سلمان رشدي, hindi: अहमद सलमान रश्दी, ur. 1947). Zebrano ponoć ok. 2000 zgłoszeń, podkreślając, że są one symboliczne, a Irańczycy wcale nie zamierzają wyjeżdżać za granicę, by wysadzać się w powietrze, tylko pokazać, że w razie potrzeby istnieje rzesza ludzi gotowych na przeprowadzenie takich akcji⁶⁰.

Mówiąc o koncepcji męczeństwa w islamie, nie można zatem przeoczyć interpretacji radykalnych grup muzułmańskich, dla których męczeństwo zostało odarte z późniejszych interpretacji i sprowadzone do swojej pierwotnej, najbardziej krwawej i powierzchownej wersji⁶¹.

W islamie szyickim istnieje rozwinięty kult męczenników (także ich grobów i relikwii)⁶². Islam uważa śmierć w walce z „niewiernymi” za śmierć męczeńską. Niemniej w świecie islamu dla części intelektualistów kontrowersyjne jest uznawanie za męczenników sprawców samobójczych zamachów terrorystycznych przeciwko ludności cywilnej.

Jeszcze inne oblicze posiada idea męczeństwa w sufizmie, czyli w różnorodnych nurtach mistycznych islamu, oficjalnie odrzucanych i prześladowanych przez autorytety muzułmańskie. Sufizm jako synkretystyczna doktryna o podłożu panteistycznym stanowi próbę osiągnięcia jedności z boskim Absolutem. Zazwyczaj akcentuje regularną modlitwę-medytację, recytację formuł religijnych i boskich imion, grupowe śpiewy, studiowanie świętych ksiąg, a przede wszystkim zaś zaleca wyparcie się własnego ego.

Wielu sufich zostało skazanych na śmierć, jak np. „król” mistyków islamu – Abū al-Muġīṭ Husayn Manṣūr al-Ḥallāġ (منصور حلاج, 858–922) ukrzyżowany za krytykę sformalizowanego i zinstytucjonalizowanego islamu. Zasłynął z publicznie głoszonych prowokujących wypowiedzi, takich jak np. أنا الحق

⁶⁰ Por. Maria Kruczkowska, *Iran: zapisy na „morderców syjonistów”*, [w:] gazeta.pl, http://www.paranormalne.pl/topic/7489-odliczanie-do-wojny-z-iranem/page__st__292 (12.11.2011).

⁶¹ Por. D. Cook, *Martyrdom in Islam*, dz. cyt., s. 135–164; D. Bukay, *The Religious Foundations of Suicide Bombings Islamist Ideology*, „Middle East Quarterly”, 2006, vol. 13, nr 4, s. 27–36; J. L. Esposito, *Unholy War: Terror in the Name of Islam*, New York 2002, s. 32–8; M. A. Cheragh, *The Critical Exposition of Popular Jihad*, Karachi 1977, s. 62–66, 51–55, 123–125; U. Shavit, *Al-Qaeda's Saudi Origins*, „Middle East Quarterly”, 2006, vol. 13, nr 4, s. 3–13.

⁶² Pamięcią otacza się również męczenników rewolucji islamskiej. Zob. Ch. Gruber, *The Martyrs' Museum in Tehran: Visualizing Memory in Post-Revolutionary Iran*, „Visual Anthropology”, 2012, vol. 25, nr 1–2, s. 68–97.

Anā l-Ḥaqq („jestem prawdą”) czy ما في جيتي إلا الله mā fi jubbatī illā l-Lāh („nie ma nikogo pod moją peleryną, jak tylko Bóg”). Twierdząc, że jest Bogiem, którego kocha, a Bóg którego kocha, jest nim, czyli, że są dwoma duchami, „co w jednym mieszkają ciele”, zasłużył na miano heretyka i bluźniercy. Do dziś grobowce sufich uznanych za męczenników są ważnymi miejscami kultu dla zwolenników tej formy islamu⁶³.

Męczeństwo w babizmie i bahaizmie

Podkreślający zasadniczą duchową jedność najważniejszych religii świata bahaizm stworzył nowy system, wywodząc się z babizmu. Ten ostatni z kolei pochodzi z szyzmu. Począwszy od założyciela babizmu Siyyida ‘Alego Muḥammada Širāzīego (سید علی محمد شیرازی, 1819–1850), który został rozstrzelany przez pułk egzekucyjny po prześladowania bahaitów w Iranie (w którym od 1978 roku do 1998 życie straciło 200 wyznawców tej religii), obydwa ewoluujące ruchy religijne spotykały się z prześladowaniami.

Zarówno babizm, jak i bahaizm jest traktowany przez sunnitów i szytów jako apostazja od islamu i herezja. Stąd byli i są oni wprost prześladowani. W najlepszym wypadku ich prawa są bardzo ograniczane, tak jak np. w Afganistanie, Algierii, Azerbejdżanie, Egipcie, Indonezji, Iraku i Maroku. Sytuacja ta wspiera rozwój idei męczeństwa „za prawdę”. Jednakże bahaizm podkreśla, że jeśli to tylko możliwe, nie należy tracić życia. Za męczennika w tej religii uznaje się osobę, która poświęciła swoje życie w służbie ludzkości i w imię Boga. Sam Bahá’u’lláh (بهاء الله, „Chwała Boża”), czyli Mírzá Ḥusayn-`Alí Núrí (1817–1892), założyciel bahaizmu, przekonywał wyznawców, aby nie pojmowali oddawania życia za wiarę w dosłownym sensie; męczeństwo to też życie poświęcone całkowicie służbie ludzkości⁶⁴.

⁶³ Por. L. Massignon, *The Passion of Al-Hallaj: Mystic and Martyr of Islam*, Princeton 1982; A. Schimmel, *The Martyr-Mystic Ḥallāj in Sindhi Folk-Poetry: Notes on a Mystical Symbol*, „Numen”, 1962, vol. 9, s. 161–200; D. P. Brewster, *Al Hallaj: Muslim mystic and martyr: translated extracts with a short biography and bibliography*, Christchurch 1976; R. M. Feener, *A Re-Examination of the Place of al-Ḥallāj in the Development of Southeast Asian Islam*, „Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde”, 1998, vol. 154, nr 4, s. 571–592.

⁶⁴ Por. H. M. Balyuzi, *The Báb: The Herald of the Day of Days*, Oxford 1973; D. MacEoin, *The Sources for Early Bābī Doctrine and History*, Leiden 1992; D. E. Lehman, *The Martyrdom of the Báb*, [w:] <http://www.planetbahai.org/cgi-bin/articles.pl?article=30> (18.11.2011); *Martyrdom and the Baha’i Faith*, [w:] <http://www.adressformona.org/bahai/martyrdom1.htm> (18.11.2011).

W chrześcijaństwie męczeństwo jest świadectwem, złożonym nadprzyrodzonemu objawieniu heroiczną odwagą pośród śmiertelnych męczarni. Z punktu widzenia innych systemów religijnych męczeństwo staje się również świadectwem, lecz niekoniecznie na rzecz osobowego Boga. Odmienne wizje antropologii oraz różnorodne podejścia do prawdy i objawienia czynią porównywanie fenomenów męczeństwa dość trudnym i nie zawsze przejrzystym przedsięwzięciem. Wydaje się, że wspólny mianownik wszelkich idei męczeństwa stanowi śmierć wyznawcy, która jest akceptowana i apoteozowana w kontekście religijnym.

Warto zestawić elementy męczeństwa, na które zwraca się uwagę w procesach kanonizacyjnych w katolicyzmie (czyli z wytycznymi podstawowego dokumentu na ten temat Benedykta XIV (1740–1758) *De Servorum Dei beatificatione et Beatorum canonizatione*⁶⁵), z bardziej lub mniej sformalizowanymi normami w innych religiach:

SKŁADOWE ELEMENTY IDEI MĘCZEŃSTWA z <i>De Servorum Dei beatificatione</i>	katolicyzm	buddyzm mahajany	religie hinduskie	szinto	sikhizm	judaizm	islam
historyczność	TAK	NIE	TAK	TAK	TAK	TAK	TAK
zabójca jako przeciwnik	TAK	NIE	NIE	NIE	TAK	TAK	TAK lub NIE
nienawiść prześladowcy do danej doktryny	TAK	NIE	NIE	NIE	TAK	TAK	TAK
dobrowolność	TAK	TAK	TAK	TAK	TAK	TAK	TAK
cierpliwość w znoszeniu cierpień	TAK	TAK	TAK	TAK	TAK	TAK	TAK
z powodu miłości	TAK	TAK	TAK	TAK	TAK	TAK	TAK lub NIE

⁶⁵ Por. *Benedicti papae XIV Doctrina de Servorum Dei beatificatione et Beatorum canonizatione in synopsis redacta ab Emmanuel de Azevedo S.J., Bruxellis 1811.*

oficjalne ogłoszenie przez autorytety religijne	TAK	TAK lub NIE	TAK lub NIE	TAK lub NIE	TAK lub NIE	TAK lub NIE	TAK lub NIE
wyraz heroizmu	TAK	TAK	TAK	TAK	TAK	TAK	TAK
świadectwo	TAK	TAK	TAK	TAK	TAK	TAK	TAK
wzór do naśladowania	TAK	TAK	TAK	TAK	TAK	TAK	TAK

OBJAŚNIENIA: TAK – warunek wymagany, NIE – warunek niekonieczny

Niezależnie od argumentacji aktu ofiarowania życia wspólnym przymiotem wszystkich męczenników jest odwaga, choć niekoniecznie musi być heroiczna. W niektórych systemach istnieje transcendentny archetyp męczennika. W chrześcijaństwie jest nim Chrystus, w buddyzmie mahajany bodhisattwa. W świecie religii występują ponadto apoteozy bohaterów czy też świetlane przykłady odwagi i prawości do naśladowania.

Można powiedzieć, że męczeństwo wpisuje się w naturę niemal każdej religii w przestrzeni świadectwa, które interpeluje do wyznawców, integrując ich wokół jakiejś idei, symbolizuje obronę swych przekonań czy honoru. Ten zakres obecny jest również w chrześcijaństwie, ale istota chrześcijańskiego męczeństwa wyrasta poza te elementy: dotyczy świadectwa Boga wcielonego, zasada się na fenomenie jedynym w swoim rodzaju pośród religii świata: wymiarze chrystocentrycznym. Przedmiotem męczeństwa w rozumieniu chrześcijańskim jest osoba i dzieło Jezusa Chrystusa.

Martyrdom – a Christian exclusiveness?

Summary

The main aim of this article is to show the principal acts of martyrdom that have been found in nearly all the world major religious traditions. Martyrdom as a phenomenon peculiar to monotheistic religions (Christianity, Judaism, Islam) has also analogies in Far East belief systems (e.g. Buddhism, Shinto, Hinduism, Sikhism). The phenomenon of suicide martyrdom – not only specific to Islamic religion – forms of fundamental values of self-sacrifice as a supreme ideal – a God (gods) – given opportunity – for salvation of the soul, as much as for redemption of society and state. The text presents the ideals and religious ideologies and convictions which refer to martyrs who sacrifice their life for the sake of great value principle. Martyr, one who voluntarily suffers death rather than deny his religion by words or deeds; such action is afforded special, institutionalized recognition in most major religions of the world.